

IZLET ZAGREBAČKIH STUDENATA U SRBIJU U TRAVNJU 1912. GODINE

Mislav GABELICA
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb, Hrvatska

UDK: 327(497.11):329“1912“
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 17. travnja 2014.

Koristeći se postojećom povijesnom literaturom, sjećanjima aktera događaja, novinskim člancima te izvoricima koji se nalaze u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu, autor je istražio masovni izlet zagrebačkih studenata u Srbiju, koji se dogodio u drugoj polovici travnja 1912. godine. Značenje tog događaja, njegov uzrok i posljedicu autor je prvenstveno istražio u kontekstu vanjske politike Kraljevine Srbije, te je zaključio da se izlet zagrebačkih studenata odigrao u režiji službene Srbije, koja se u to vrijeme spremala na sukob s Osmanlijskim carstvom. Pritom je bila spremna i na sukob s Austro-Ugarskom Monarhijom, te je jugoslavenski orijentiranu hrvatsku omladinu organizirala u petu kolonu. Posredstvom legalnog kulturnog društva *Slovenski jug* te terorističke organizacije *Ujedinjenje ili smrt*, s kojom je surađivala na poslovima pripreme sukoba s Osmanlijskim carstvom, službena je Srbija u Beogradu ustrojila omladinski klub *Narodno Ujedinjenje*, kojem je svrha bila da postane središnjom organizacijom jugoslavenske nacionalističke omladine u Monarhiji. Izlet zagrebačkih studenata organiziran je kako bi se oni upoznali s osobama te službenim i neslužbenim institucijama Srbije koje su stajale iza ovog kluba, te se uvjerali da iza njega stoji respektabilna snaga, koja jamči da program tog kluba može biti ostvaren. Tek su se tada u hrvatskim zemljama Monarhije počele osnivati podružnice tog kluba, koje su prema tvrdnji svojih pripadnika uz propagandnu imale i terorističku namjenu, koja je bila diktirana iz središnjice u Beogradu.

Glavne riječi: Kraljevina Srbija, *Slovenski jug*, *Ujedinjenje ili smrt*, *Narodno Ujedinjenje*, jugoslavenska nacionalistička omladina.

JUGOSLAVENSKA POLITIKA SRBIJE

Uoči Prvoga svjetskog rata sve su građanske političke stranke u Srbiji u programima zahtijevale „oslobođenje i ujedinjenje sveg Srpstva“.¹ Uvriježeno je mišljenje da je među tadašnjom političkom elitom u Srbiji dominantni kriterij srpstva bilo njihovo uvjerenje o isključivo srpskoj prirodi štokavskog narječja, zbog čega se i Hrvate koji govore štokavskim narječjem smatralo Srbima čije zemlje valja pripojiti Srbiji.² Uko-

¹ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1984., 111.

² Ljubomir ANTIĆ, *Velikosrpski nacionalni programi. Ishodišta i posljedice*, Zagreb, 2007., 62.

liko je to tako, onda navedeni zahtjev za „oslobođenjem i ujedinjenjem sveg Srpstva“, sadržan u programima srbijanskih građanskih stranaka uoči Prvoga svjetskog rata, ima isključivo velikosrpski karakter.

Međutim, od konca 19. stoljeća unutar dominantne političke stranke u Srbiji, Narodne radikalne stranke, traje proces priznavanja Hrvata, što je dovršeno početkom 20. stoljeća izjednačavanjem Hrvata s katoličkim življem na prostoru banske Hrvatske, Dalmacije te Bosne i Hercegovine, čime su Srbi svedeni na pravoslavno stanovništvo tih hrvatskih pokrajina. Narodna radikalna stranka na taj se korak odlučila u pripremi za ostvarenje vanjskopolitičkog dijela svog programa, obračuna Srbije s Austro-Ugarskom Monarhijom, za što joj je između ostalog bilo potrebno postići sporazume s Bugarima i Hrvatima. Priznanjem Hrvata radikali se nisu odrekli zahtjeva za političkim ujedinjenjem svih Srba. Dok su Bugarima priznavali pravo na vlastitu državu i predviđali međunarodni savez s njima, radikali su priznanje Hrvata ograničili na njihovu autonomiju unutar zajedničke, „srpsko-hrvatske“ države. Ova autonomija ne bi bila teritorijalna, budući da je takva država, stvorena oko Srbije, trebala biti jedinstvena.³ Mada pod političkom dominacijom Srba, buduća „srpsko-hrvatska“ država u viziji srbijanskih radikala po svom je nacionalnom sadržaju ipak imala biti jugoslavenska.

Dolaskom dinastije Karađorđevića na vlast 1903. godine, službena je Srbija prihvatila vanjskopolitičku orijentaciju Narodne radikalne stranke, te se počela okretati Francuskoj i Rusiji.⁴ Počela je tražiti model sporazuma s Bugarskom s kojom je u srpnju 1905. godine sklopila carinski,⁵ a u ožujku 1912. godine vojno-obrambeni savez.⁶ Istovremeno je pokrenula politiku približavanja Hrvatima, pa je posredstvom *Odbora za propagandu*, čije su vodstvo činili srbijanski državni, vjerski i vojni vrh, financirala hrvatske i srpske političare u Monarhiji te je koordinirala rad njihovih stranaka u pravcu politike jugoslavenskog ujedinjenja.⁷ U tom je smislu službena Srbija u okviru politike stvaranja srpsko-hrvatsko-mađarskog protuaustrijskog bloka 1905. godine odigrala važnu ulogu u formiranju Hrvatsko-srpske koalicije,⁸ saveza dijela hrvatskih i srpskih stranaka iz banske Hrvatske, čiji je krajnji politički cilj bio stupanje hrvatskih zemalja u državnu zajednicu sa Srbijom izvan okvira Monarhije.⁹

Politički čimbenici Srbije su i na druge načine podupirali jugoslavenski pokret u Monarhiji. Samostalna radikalna stranka, nastala početkom 20. stoljeća odvajanjem dijela

³ Milorad EKMEČIĆ, *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.*, Beograd, 1989., 551 – 564.

⁴ Stevan PAVLOVIĆ, *Istorija Balkana*, Beograd, 2001., 188.-190., 255 – 262.

⁵ Vladimir ĆOROVIĆ, *Istorija Srba*, treći dio, Beograd, 1989., 181 – 183.

⁶ Andrew ROSSOS, *Rusija i Balkan. Međubalkanska rivalstva i ruska vanjska politika 1908.-1914.*, Zagreb 1992., 54.

⁷ M. EKMEČIĆ, *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.*, 557 – 559.

⁸ Dimitrije ĐORĐEVIĆ, „Pokušaji srpsko-ugarske saradnje i zajedničke akcije 1906. godine“, *Istorija XX veka*, 2. svezak, Beograd, 1961., 357 – 362.

⁹ Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906.-1907.*, Beograd, 1960., 6.

članstva od matične Narodne radikalne stranke, u programu je uz zahtjev za ujedinjenjem svih Srba oko Srbije istaknula i potrebu da srbijanska politika „gaji duh jugoslavenske zajednice“.¹⁰ Ubrzo po dolasku Petra Karadorđevića na vlast samostalni radikali pokrenuli su propagandu za pripajanjem svih hrvatskih i slovenskih zemalja Srbiji kao jugoslavenskom Pijemontu, koju je prvenstveno prihvatila srbijanska omladina.¹¹ Rezultat toga bilo je pokretanje omladinskog lista *Slovenski jug* i osnutak istoimenog omladinskog kluba, kojem se na čelu nalazio Ljubomir Jovanović-Čupa. Omladina oko *Slovenskog juga* radila je na propagiranju ideje kulturnog jedinstva prvenstveno srpskog i hrvatskog, a potom i slovenskog i bugarskog naroda, što je prema njihovom sudu bio preduvjet za postizanje i političkog jedinstva tih naroda.¹²

U jesen 1903. godine na izborima za upravu nadstranačkog studentskog društva *Pobratimstvo*, koje je bilo predstavničko tijelo studenata na beogradskoj Velikoj školi, a kasnije i na beogradskom Sveučilištu, omladina okupljena oko *Slovenskog juga* osvojila je većinu, te je njezin kandidat postao predsjednikom uprave tog društva. Nova je uprava ubrzo počela ostvarivati radikalni program svesrpskog jedinstva u jugoslavenskoj državi, koja bi bila u konfederalnoj vezi s Bugarskom. U tom smislu *Pobratimstvo* je početkom 1904. godine organiziralo kongrese srbijanske i bugarske studentske omladine, na kojima je postignut sporazum o zajedničkom radu dviju omladina na programu stvaranja konfederacije Bugarske i Srbije, unutar koje će biti očuvano jedinstvo i autonomija Makedonije. Nakon toga je beogradska velikoškolska omladina u rujnu 1904. godine u Beogradu organizirala Kongres srpske omladine, na kojem je u suradnji s predstavnicima srpskih akademskih klubova sa sveučilišta u Monarhiji formalno stvorena središnja organizacija cjelokupne srpske akademske omladine sa sjedištem u Beogradu. Nekoliko dana potom u Beogradu je u organizaciji *Pobratimstva* održan i Kongres jugoslavenske omladine, na kojem su predstavnici srbijanske, slovenske, hrvatske i bugarske studentske omladine usvojili zaključak o potrebi rada oko „kulturnog jedinstva Južnih Slovena“, te su pozvali nacionalne kulturne institucije da svoje djelovanje utemelje „na osnovi uzajamnosti i jedinstva Južnih Slovena“.¹³

Od 1905. godine omladinski klub *Slovenski jug* počeo je djelovati kao „građanski klub“, a predsjednik mu je postao samostalni radikal Božidar Marković.¹⁴ Oko kluba su se uz omladinu i ostale prvake Samostalne radikalne stranke počeli okupljati istaknuti pojedinci tadašnjeg srbijanskoga kulturnog života, kao što su bili Jovan Cvijić,

¹⁰ Vasilije KRESTIĆ - Radoš LJUŠIĆ, *Programi i statuti srpskih političkih stranaka do 1918.*, Beograd, 1991., 322.

¹¹ Dragovan ŠEPIĆ, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije*, 1. svezak, Rijeka 1989., 54 – 55.

¹² Hrvatski državni arhiv (HDA), osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 14., „Jugoslavenska nacionalistička revolucionarna omladina“, 8. svezak, prijepis članka Božidara Markovića, objavljenog u časopisu *Jugoslavenska demokratska liga*, sv. 1., Ženeva, 1919., 1.

¹³ Dragomir PROKIĆ, „Rad na zbliženju jugoslavenske omladine (1904. godine)“, *Književni sever*, Subotica, siječanj-prosinac 1929., 291 – 301.

¹⁴ HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 14., „Jugoslavenska nacionalistička revolucionarna omladina“, 8. svezak, prijepis članka B. Markovića, 2.

Jovan Skerlić i Bogdan Popović.¹⁵ U sastavu kluba djelovala je javna čitaonica, koja je nudila velik broj hrvatskih, slovenskih i srpskih listova iz Monarhije. U klubu su se organizirala predavanja o prilikama „u svim jugoslavenskim zemljama“ te su održavani sastanci pridošlica iz Monarhije s članovima Kluba, tijekom kojih se razmjenjivalo informacije, diskutiralo te se spremalo za propagandni rad u narodu.¹⁶

Uz samostalne radikale u stvaranju omladinskog kluba *Slovenski jug* sudjelovali su i srbijanski časnici, koji su 1903. godine bili umiješani u prevrat kojim je u Srbiji svrgnuta dinastija Obrenovića i postavljena dinastija Karađorđevića. Predsjednik omladinskog kluba *Slovenski jug*, Ljubomir Jovanović-Čupa, ujedno je bio i član *Makedonskog revolucionarnog komiteta*, udruženja pod vodstvom srbijanskih časnika-urotnika, kojemu je zadatak bio organizirati četničke akcije u Staroj Srbiji i Makedoniji, radi pripreme za njihovo pripojenje Srbiji, a čiji su članovi između ostalog bili i časnici Dragutin Dimitrijević-Apis, Vojin Tankosić i Vojin Popović Vuk.¹⁷

Ubrzo po osnivanju kluba *Slovenski jug* unutar njega organizirana je tajna teroristička organizacija, koja je svoj djelokrug rada imala u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Članovi ove terorističke organizacije bili su spomenuti Ljubomir Jovanović-Čupa te Ljubomir Nešić. Vođa ove terorističke organizacije bio je, prema Nastiću, srbijanski časnik Jaša Nenadović,¹⁸ koji je kao rođak srbijanskog kralja Petra bio umiješan u urotu kojom je Petar Karađorđević došao na vlast.¹⁹ Uz njih su, prema Nastiću, članovi ove terorističke organizacije bili autor njezinog statuta, srbijanski časnik Milan Pribičević, zatim srbijanski časnici Damjan Damjanović, Aleksandar Srb, Mirko Naumović, Dušan Optrkić i Milan Vasić te civili iz Hrvatske: Bude Budisavljević, Joco Oreščanin, Pero Bekić te Valerijan i Adam Pribičević.²⁰ U „odlomcima iz uspomena“ Adam Pribičević je 1923. godine potvrdio da je Nastić objavio „sve što smo spremali, dodavši, razume se, i daleko više od toga, da se stvari dade veće značenje.“ Prema Adamu, stvari koje je Nastić izmislio bile su njegove tvrdnje da je iza tajne revolucionarne organizacije stajala službena Srbija te da je to bila razgranata i dobro uređena organizacija.²¹

Statut ove terorističke organizacije, kojeg je nedvojbeno sastavio Milan Pribičević, do detalja je odredio cilj *Južnoslovenske revolucionarne organizacije*, njezin karakter, prostor njezinog djelovanja, plan njezinog rada, njezin ustroj te taktiku njezine borbe. Prema ovom statutu, *Južnoslavenska revolucionarna organizacija* nije imala velikosrpski

¹⁵ M. EKMEČIĆ, *Stvaranje Jugoslavije 1790.-1918.*, 560 – 561.

¹⁶ HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 14, „Jugoslavenska nacionalistička revolucionarna omladina“, 8. svezak, prijepis članka Božidara Markovića, objavljenog u časopisu *Jugoslavenska demokratska liga*, sv. 1., Ženeva, 1919., 2 – 3. Božidar Marković zaključuje da je *Slovenski jug* „bio u stvari jugoslavenski seminar u kome se učilo jugoslavenskom nacionalizmu.“

¹⁷ Dragoslav LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, Sarajevo, 1964., 33 – 34.

¹⁸ Đorđe NASTIĆ, *Finale*, Zagreb, 1908., 12.

¹⁹ Vladimir DEDIJER, Sarajevo, 1914., knjiga druga, 2. izdanje, Beograd 1978., 159.

²⁰ Đ. NASTIĆ, *Finale*, 12, 14, 25, 27.

²¹ Adam PRIBIČEVIĆ, „Odlomak iz uspomena“, *Srpsko kolo-narodni kalendar za godinu 1923.*, Zagreb, 1923., 77 – 82.

karakter, nego je bila utemeljena na nacionalnom načelu hrvatsko-srpsko-slovenskog narodnog jedinstva, a cilj joj je bio ujedinjenje svih „južnoslovenskih plemena“, osim Bugara, u jednu državnu zajednicu, „osnovanu na potpuno slobodnim demokratskim principima, ravnopravnu sa očuvanjem svih posebnih prava i prerogativa zemalja i plemena, u kojima Južni Sloveni žive, u koliko ih oni traže, a ukoliko ta prava ne smetaju ujedinjenju.“ Tomu zahtjevu, prema statutu, najbolje je odgovarala „federalistička državna zajednica sa autonomijama pokrajinskim – veliki savez republika, u kojima su prava narodna u najširem obliku ustavom zagarantovana.“²²

Nastićevim otkrićem postojanja terorističke organizacije unutar *Slovenskoga juga* revolucionarni čimbenici izašli su iz okrilja ovoga kluba,²³ koji je nastavio isključivo promidžbeni rad na ostvarenju jugoslavenskoga kulturnog jedinstva, organiziranjem novih jugoslavenskih umjetničkih izložbi te jugoslavenskih književnih i novinarskih kongresa.²⁴ Time nije prestala teroristička djelatnost Srbije na području Monarhije. Ubrzo po aneksiji Bosne i Hercegovine u Srbiji je u listopadu 1908. godine osnovana *Narodna odbrana*, teroristička organizacija čiji je zadatak bio okupljanje, organiziranje i izobrazba četničkih jedinica za borbu protiv austro-ugarske vojske u Bosni i Hercegovini, kako bi se spriječila njezina aneksija.²⁵ U stvaranju *Narodne odbrane* sudjelovali su vojni i politički dužnosnici Srbije te srbijanski časnici-urotnici. U njezinom vodstvu nalazili su se privrženik radikalskog prvaka Nikole Pašića, general Boža Janković²⁶ te radikalski ministri: Ljuba Jovanović-Patak, Ljuba Davidović i Velislav Vulović. Od časnika-urotnika u vodstvu *Narodne odbrane* nalazio se kapetan Vojislav Tankosić. Na koncu, u vodstvu ove organizacije nalazio se i autor revolucionarnog statuta terorističke organizacije unutar *Slovenskog juga*, kapetan Milan Pribičević.²⁷

Kapitulacijom Srbije u aneksijskoj krizi, u ožujku 1909. godine, *Narodna odbrana* se reorganizirala te je prema programu iz 1911. godine postala „kulturno-propagandna“ organizacija, čiji je zadatak bio pripremiti „srpski narod“ u Srbiji i Monarhiji, u što su bili ubrojani i Hrvati i Slovenci, za budući okršaj s Monarhijom radi „oslobodjenja naših podjarmljenih srbskih krajeva i njihova sjedinjenja sa Srbijom“. Ova priprema sastojala se od propagandnog rada među „srpskim narodom“ te u jačanju tjelesne i vojne sprema tog naroda. U tu svrhu pod kontrolu *Narodne odbrane* došle su kulturne i športske institucije u Srbiji, kao što su bile *Kulturna liga*, *Streljački savez*, *Jašilačko društvo*

²² D. NASTIĆ, *Finale*, 42 – 44.

²³ Vladimir DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga druga, 2. izdanje, Beograd, 1978., 79.

²⁴ HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 14., „Jugoslavenska nacionalistička revolucionarna omladina“, 8. svezak, prijepis članka Božidara Markovića, objavljenog u časopisu *Jugoslavenska demokratska liga*, sv. 1, Ženeva, 1919., 2 – 3.

²⁵ V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga druga, 34 – 35.

²⁶ Isto, 86.

²⁷ HDA, PRZV, kut. 854, dok. 3825./1914.; „Spisi o krivnji Srbije“, *Hrvatska*, Zagreb, 29. srpnja 1914.

tvo, *Lovački savez* te *Sokolski savez Dušan Silni*,²⁸ putem kojih je *Narodna odbrana* radila „na jačanju viteškog duha i fizičke regeneracije“ naroda u Srbiji²⁹ te održavala veze sa sličnim organizacijama u Monarhiji radi širenja velikosrpske propagande.³⁰ Njezini agenti u Bosni i Hercegovini, povjerenici i četnici vrbovani za vrijeme aneksijske krize, u novim su okolnostima vršili ne samo propagandnu djelatnost nego su i za središnjicu u Beogradu skupljali povjerljive podatke prvenstveno vojnog karaktera.³¹

Ubrzo se po reorganizaciji programa i rada *Narodne odbrane* unutar nje stvorila grupa nezadovoljnika, koju su uz manji broj civila uglavnom činili časnici-urotnici, a koja je željela da se rad *Narodne odbrane* vrati na revolucionarni teren.³² U svibnju 1911. godine ova je grupa ustrojila *Ujedinjenje ili smrt*, organizaciju koja je u tajnom dijelu svog programa navela da „pretpostavlja revolucijonu borbu kulturnoj“ te da joj je cilj „ujedinjenje Srpstva“, odnosno ujedinjenje „svih srpskih pokrajina“: „Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Stare Srbije i Makedonije, Hrvatske, Slavonije i Srijema, Vojvodine i Primorja,“ koje međutim nisu definirane kao isključivo srpske zemlje, nego kao „teritorije na kojima Srbi žive.“³³ Jugoslavenski program ove organizacije objavljen je u kolovozu 1911. godine u njezinom listu *Pijemont*, gdje je navedeno da je za ostvarenje svesrpskog ujedinjenja potrebno „zvanično usvojiti politiku bratstva i saveza svih balkanskih naroda, u prvom redu južnih Slovena.“ U tom smislu preporučalo se službenoj Srbiji da kao jedinu opravdanu nacionalnu politiku promiče uvjerenje da su Srbi i Hrvati jedinstven narod te da su Slovenci i Bugari njihova „najbliža braća“, kako bi se postiglo srpsko-hrvatsko političko jedinstvo, a eventualno i političko jedinstvo s Bugarima i Slovencima.³⁴

Mada je grupi nezadovoljnika u početku pripadao i Milan Pribičević,³⁵ on se nije našao među osnivačima *Ujedinjenja ili smrti*, koju su naposljetku ustrojili časnici-urotnici: Vojislav Tankosić, Ilija Radivojević, Čedo Popović, Velimir Vemić, Dragutin Dimitrijević-Apis, Ilija Jovanović, Milan Milovanović i suradnik Milana Pribičevića u terorističkoj organizaciji unutar *Slovenskog juga*, Milan Vasić. Uz njih su se među osnivačima *Ujedinjenja ili smrti* našla i dvojica civila: Bogdan Radenković i suradnik Milana Pribičevića i Milana Vasića u terorističkoj organizaciji unutar *Slovenskog juga*, Ljuba Jovanović-Čupa.³⁶

U historiografiji se *Narodna odbrana* i *Ujedinjenje ili smrt* definiraju kao dvije odvoje-

²⁸ *Narodna odbrana*“, *Hrvatska*, 18. kolovoza 1914.; „*Narodna odbrana*“, *Hrvatska*, 19. kolovoza 1914.; „*Dušan Silni*“, *Hrvatska*, 19. kolovoza 1914.

²⁹ V. ČOROVIĆ, *Istorija Srba*, treći dio, 207.

³⁰ „Spomenica o velikosrpskoj uroti“, *Hrvatska*, 12. kolovoza 1914.; „Spomenica o velikosrpskoj uroti“, *Hrvatska*, 13. kolovoza 1914.

³¹ LEO PFEFFER, *Istraga o sarajevskom atentatu*, Zagreb 1938., 16 – 22, 118 – 120.

³² V. ČOROVIĆ, *Istorija Srba*, treći dio, 208.

³³ „Ustav i poslovnik organizacije *Ujedinjenje ili smrt*“, *Nova Evropa*, knjiga šesta od 1. rujna do 31. prosinca 1922., Zagreb, 1922., 182 – 185; V. DEDIJER, *Sarajevo, 1914.*, knjiga druga, 80 – 82.

³⁴ D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 39.

³⁵ V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga druga, 79.

³⁶ D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 35 – 36.

ne, mada bliske organizacije, pri čemu je prva bila bliska srbijanskoj vladi, dok je druga bila u oporbi toj vladi. Prema riječima jednog od utemeljitelja *Ujedinjenja ili smrti*, vodstvo ove organizacije je nakon svog ustroja odlučilo „prisvojiti“ *Narodnu odbranu*, „ne skidajući s nje oreol kulturnog društva“, zbog čega je u njezino vodstvo infiltriran Milan Vasić, koji je objedinio rad obiju organizacija.³⁷ Posljedica toga bila je da su obje organizacije, koje su imale isti cilj te su dijelile dio vodstva i dio članstva,³⁸ zajednički ustrojavale mrežu agenata *Narodne odbrane* u Monarhiji i imale kontrolu nad njom. Tom se mrežom u svojim akcijama služilo i *Ujedinjenje ili smrt*, koje je te akcije vodilo pod firmom i u ime *Narodne odbrane*.³⁹ Koncem 1912. godine, kad je *Ujedinjenje ili smrt* prestalo postojati kao organizacija,⁴⁰ njezino članstvo nastavilo je djelovati „kroz“ *Narodnu odbranu*.⁴¹ Zbog svega su toga austro-ugarske vlasti *Narodnu odbranu* smatrale ključnom terorističkom organizacijom,⁴² dok su za organizaciju *Ujedinjenje ili smrt* s pravom smatrale da bi mogla biti tek „pododbor *Narodne odbrane*“.⁴³

OMLADINSKI KLUB *NARODNO UJEDINJENJE*

Teroristička organizacija *Ujedinjenje ili smrt* davala je prednost djelovanju među omladinom.⁴⁴ Pritom je ta organizacija puno veći utjecaj imala na jugoslavenski orijentiranu omladinu u Monarhiji, koja je težila političkom putu „koji se svakom trezvenom duhu činio vratolomija,“ nego na jugoslavenski orijentiranu omladinu u Srbiji, koja je težila umjerenijim putevima te se većinom okupljala oko samostalnog radikala Jovana Skerlića.⁴⁵ Organizacija *Ujedinjenje ili smrt* do proljeća 1912. godine nije ni imala svoju omladinsku organizaciju u Srbiji, a kada ju je i osnovala, to je bilo uz pomoć jugoslavenski orijentirane omladine iz Monarhije. Nakon osnutka njezina omladinska organizacija služila je kao središnjica jugoslavenski orijentirane omladine iz Monarhije, a ne kao omladinska organizacija koja se bavi unutrašnjim problemima Srbije.

Ključnu ulogu u ustroju omladinske organizacije oko *Ujedinjenja ili smrti* imao je bosansko-hercegovački Srbin Dimitrije Mitrinović, koji je od 1907. godine, za vrijeme studiranja na Zagrebačkom i Bečkom sveučilištu, bio suradnik *Slovenskog juga* i *Narodne odbrane*, za što je dobivao potporu iz srbijanskog dispozicionog fonda, odnosno srbijanskog *Odbora za propagandu*.⁴⁶ Koncem 1911. godine Mitrinović je sastavio nacrt

³⁷ Ivan MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata (masoni u Jugoslaviji)*, Zagreb, 1989., 165.

³⁸ V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga druga, 86 – 87.

³⁹ D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 37.

⁴⁰ I. MUŽIĆ, *Masonstvo u Hrvata (masoni u Jugoslaviji)*, 186.

⁴¹ D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 41.

⁴² „Spisi o krivnji Srbije“, *Hrvatska*, 29. srpnja 1914.

⁴³ Vojislav BOGIČEVIĆ, *Sarajevski atentat. Izvorne stenografske bilješke sa glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova, održane u Sarajevu 1914. g.*, Sarajevo, 1954., 43.

⁴⁴ V. ĆOROVIĆ, *Istorija Srba*, treći dio, 208.

⁴⁵ Niko BARTULOVIĆ, „Glose k predratnoj omladini“, *Književni sever*, Subotica, 1929., 319, 323.

⁴⁶ Predrag PALAVESTRA, *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića. Počeci srpske književne avangarde*, Beo-

Opšteg programa za omladinski klub *Narodno Ujedinjenje*, s kojim je koncem veljače ili početkom ožujka 1912. godine otišao u Beograd radi „pokušaja okupljanja omladinskih snaga.“⁴⁷

Mitrinović je u Beogradu došao u vezu s organizacijom *Ujedinjenje ili smrt*, te je na sastancima koji su održavani u uredništvu lista *Pijemont* nacrt svog programa izložio neovisnoj grupi studenata na Beogradskom sveučilištu, koji nisu pripadali ni jednoj od srbijanskih političkih stranaka, te neovisnoj grupi srednjoškolskih đaka, okupljenih oko lista *Preporod*, koji su taj program prihvatili kao svoj i na temelju njega ustrojili omladinski klub *Narodno Ujedinjenje*.⁴⁸ Temeljni zadatak ovog kluba bio je propagandni rad u cilju „ujedinjenja srpsko-hrvatskog naroda zajedno sa narodom slovenačkim“ u nacionalno jedinstvenu jugoslavensku državu.⁴⁹ Omladinski klub *Narodno Ujedinjenje* nalazio se u prostorijama lista *Pijemont*, a njegovo čelništvo činili su urednici lista *Pijemont*, Ljuba Jovanović-Čupa i Branko Božović.⁵⁰

Zanimljivo je da je u donošenju konačnog teksta programa *Narodnog Ujedinjenja* sudjelovala i grupa samostalnih radikala oko *Slovenskog juga*,⁵¹ koja je okupljala najveći broj jugoslavenski orijentiranih omladinaca iz Srbije. To je značilo da omladinski klub *Narodno Ujedinjenje* nije ni bio zamišljen da bude konkurencija *Slovenskom jugu*, nego da mu je dogovorom čimbenika oko *Ujedinjenja ili smrti* i *Slovenskog juga* namijenjeno da postane središnjica jugoslavenski orijentiranih omladinskih organizacija iz Monarhije. Ubrzo po ustroju omladinskog kluba *Narodno Ujedinjenje*, njegov je program stigao u Monarhiju gdje su ga prihvatile mnoge omladinske organizacije,⁵² koje su time postale podružnice omladinskog kluba *Narodno Ujedinjenje*, čiji je „centralni odbor“, odnosno grupa oko *Pijemonta*, imenovala njihove čelnike.⁵³

grad, 1977., 17 – 35; Srećko LIPOVČAN, *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*, Split, 2002., 40 – 45.

⁴⁷ P. PALAVESTRA, *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića*, 38.

⁴⁸ D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 86., 92.; P. PALAVESTRA, *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića*, 38 – 39; V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga prva, 278.

⁴⁹ V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga prva, 276 – 278; Mirjana GROSS, „Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata“, *Historijski zbornik XXI - XXII*, Zagreb, 1969., 123 – 124.

⁵⁰ HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 13, „Jugoslavenska nacionalistička omladina“ 1. svezak, 38, 56, 69 – 70.

⁵¹ V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga prva, 275; Jelena MILOJKOVIĆ-ĐURIĆ, „Učešće omladine u javnom mnenju uoči balkanskih ratova“, z.r. *Prvi balkanski rat 1912. godine i kraj Osmanskog carstva na Balkanu*, Beograd, 2007., 197; HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 2, *Pod zastavom III.*, članak „Početak nacionalno-revolucionarnog omladinskog pokreta“.

⁵² S. LIPOVČAN, *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*, 51; Oskar TARTAGLIA, *Veleizdajnik (moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla)*, Zagreb-Split, 1928., 58 – 61; D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 86 – 87; Niko BARTULOVIĆ, *Od Revolucionarne Omladine do Orjune. Istorijat jugoslavenskog omladinskog pokreta*, Split, 1925., 22 – 24.

⁵³ Mirko ŽEŽELJ, *Veliki Tin. Životopis*, Zagreb, 1976., 86 – 87; HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 1., svezak 43. Građe o jugoslavenskom revolucionarnom omladinskom pokretu, optužnica protiv Nike Bartulovića iz 1916. godine radi širenja velikosrpske propagande, 1.

OMLADINSKE ORGANIZACIJE U HRVATSKOJ DO 1912. GODINE

Jugoslavenska nacionalistička omladina se kao samostalna politička grupa u Hrvatskoj pojavila u rujnu 1912. godine. Njezinu jezgru činila je hrvatska napredna omladina, koja je do 1910. godine bila vezana uz Hrvatsku pučku naprednu stranku, članicu Hrvatsko-srpske koalicije. Nacionalno-politički program napredne omladine, kao i program njezinih političkih mentora, temeljio se na uvjerenju o potrebi hrvatsko-srpske suradnje u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, Njemačke i njezinog prodora na istok. Nakon fuzije dotad liberalne Hrvatske pučke napredne stranke s konzervativnom Hrvatskom strankom prava u novu, konzervativnu Hrvatsku ujedinjenu samostalnu stranku, veći dio hrvatske napredne omladine se od 1910. godine počeo odvajati od Hrvatske pučke napredne stranke, napuštati ideju hrvatsko-srpske suradnje i prihvaćati unitarističku ideju hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva.⁵⁴

Ubrzo potom među hrvatskom naprednom omladinom stvorile su se tri struje. Najslabija od njih ostala je vezana uz hrvatski dio Hrvatsko-srpske koalicije. Dominantna struja, koja se prozvala „hrvatsko-srpskom radikalno naprednom omladinom“, odvojila se od Koalicije i prihvatila unitarističku ideju o potrebi stvaranja jedinstvene hrvatsko-srpske nacije. Ova je struja smatrala da bi do stvaranja takve nacije trebalo doći postupnim, prirodnim putem, a ne političkom revolucijom, kojom bi prethodno bila stvorena jedinstvena jugoslavenska država. Revolucionarnu metodu ostvarenja hrvatsko-srpskog nacionalnog jedinstva zastupala je treća struja hrvatskih naprednjaka, koja će uz *Hrvatsko-srpsku radikalno-naprednu omladinu* ostati do rujna 1912. godine, kada će na temelju Mitrinovićevoeg programa kluba *Narodno Ujedinjenje* osnovati *Ujedinjenu nacionalističku omladinu*.⁵⁵

Uz hrvatsku naprednu omladinu u stvaranju jugoslavenske nacionalističke omladine sudjelovali su i pojedinci koji su prethodno pripadali pravaškoj mladeži, koja je do 1910. godine bila sastavni dio Starčevićeve hrvatske stranke prava, takozvanih frankovaca. Temeljna načela Starčevićeve hrvatske stranke prava bila su negacija Hrvatsko-ugarske nagodbe te negacija Srba u Hrvatskoj.⁵⁶ Raskolom u Starčevićevoj hrvatskoj stranci prava, 1908. godine, od matične stranke odvojila se grupa takozvanih milinovaca, koji su zadržali pravaško načelo negacije Nagodbe, ali su odbacili načelo negacije Srba, te su priznali pravoslavnom stanovništvu u hrvatskim zemljama srpsko etničko

⁵⁴ M. GROSS, „Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata,“ 77 – 79, 90 – 91, 93 – 96.

⁵⁵ ISTO, 104 – 110, 124 – 127.

⁵⁶ *Govori dra. Josipa Franka zastupnika naroda izrečeni u zimskom zasjedanju hrvatskog sabora od studenoga 1906. do ožujka 1907. godine*, Zagreb 1908., 40; „Veleučenom gospodinu dru. H. Hinkoviću“, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, 9. prosinca 1907. O razlikama između navodno izvornih pravaških načela i načela „modernog“ pravaštva, čiji je glavni predstavnik bila Čista stranka prava, odnosno Starčevićeva hrvatska stranka prava, vidi: M. GROSS, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb 1973., 253 – 281; Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 2001., 17 – 22.

ime, nadajući se da će Srbi zauzvrat odbaciti nagodbenu politiku i prihvatiti politički dio pravaškog programa: ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar Monarhije i stvaranje samostalne države utemeljene na hrvatskom državnom pravu.⁵⁷

Nakon raskola pravaška mladež mahom je ostala uz Starčeviću hrvatsku stranku prava.⁵⁸ Međutim, od konca 1909. godine, približavanjem Starčeviću hrvatske stranke prava kršćansko-socijalnoj grupi okupljenoj oko lista *Hrvatstvo*, koja se nalazila pod vodstvom katoličkih svećenika i katolika laika, liberalna pravaška mladež počela se odvajati od Starčeviću hrvatske stranke prava te je započela samostalno djelovati. Mada je u početku samostalnog djelovanja ova mladež zadržala temeljna pravaška načela,⁵⁹ do početka 1912. godine veći je dio te omladine, koji se nalazio pod vodstvom Mile Budaka, odbacio načelo negacije Srba,⁶⁰ dok su istaknuti predstavnici pravaške mladeži Tin Ujević i Krešimir Kovačić potpuno odbacili pravaški i prihvatili jugoslavenski nacionalno-politički program, te pristupili naprednoj omladini.⁶¹

Treća masovnija skupina hrvatske omladine bila je katolička mladež, koja nije sudjelovala u stvaranju jugoslavenske nacionalističke omladine, jer ju je od nje prvenstveno dijelio kulturni program utemeljen na katoličkim načelima. Ova se mladež organizirala unutar institucija Hrvatskog katoličkog pokreta, nastalog početkom 20. stoljeća radi obrane kršćanskog svjetonazora u hrvatskom javnom životu.⁶² Uz radnička, seljačka, gospodarska i financijska društva, koja su se nalazila pod vodstvom katoličkih svećenika i katolika laika, unutar Hrvatskog katoličkog pokreta djelovala su i srednjoškolska i studentska društva, koja su od 1909. godine bila ujedinjena u *Hrvatski katolički đачki savez*.⁶³ Među tim društvima najveći je ugled uživalo *Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj*, koje se organiziralo među studentima Zagrebačkog sveučilišta.

Do konca 1910. godine hrvatska katolička mladež se u nacionalno-političkim pitanjima uglavnom orijentirala prema pisanju *Hrvatstva*.⁶⁴ Ovaj list nestranački organiziranih hrvatskih kršćanskih socijala u svom „pravaškom“ programu iz 1904. godine niti je negirao Nagodbu, smatrajući da je ujedinjenje svih hrvatskih zemalja unutar Monarhije moguće ostvariti i na nagodbenom temelju, niti je negirao Srbe u hrvat-

⁵⁷ Mislav GABELICA, „Ideološke razlike između milinovačkih i frankovačkih pravaša uoči Prvog svjetskog rata (1908. - 1914.)“, *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, ZR, ur. Zdravka Jelaska Marijan i Zlatko Matijević, Zagreb, 2013., 283 – 303.

⁵⁸ „Starčevićansko djaštvo i raskol“, *Hrvatsko pravo*, Zagreb, 27. travnja 1908.

⁵⁹ M. GROSS, „Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata“, 91 – 92, 97 – 101.

⁶⁰ Mile BUDAK, „Mladohrvatstvo prema srpstvu i slavenstvu uopće“, *Mlada Hrvatska*, br. 7, Zagreb, rujan 1911., 200 – 202; Ivo JELAVIĆ, „Novi znaci vremena“, *Luč*, Zagreb, 30. siječnja 1912.; „Dva nova omladinska pokreta“, *Obzor*, Zagreb, 7. travnja 1912.

⁶¹ S. LIPOVČAN, *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*, 27 – 33, 43 – 44.

⁶² Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998., 20 – 25.

⁶³ Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb 1994., 292.

⁶⁴ J. KRIŠTO, *Prešućena povijest*, 419 – 421; M. GROSS, „Studentski pokret 1875.-1914“, *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, Zagreb, 1969., 462.

skim zemljama, priznajući ih „genetičkim narodom“ unutar „hrvatskog političkog naroda.“⁶⁵ Vezujući se za velikoaustrijski krug, grupa oko *Hrvatstva* ubrzo je zauzela stajalište negacije Nagodbe,⁶⁶ a želeći se vezati uz Starčevićevu hrvatsku stranku prava i posredstvom nje stupiti na hrvatsku političku scenu,⁶⁷ grupa oko *Hrvatstva* potom je prihvatila i negaciju Srba u hrvatskim zemljama.⁶⁸

Hrvatska katolička mladež prihvaćala je protunagodbenu državnopravnu orijentaciju grupe oko *Hrvatstva*,⁶⁹ ali ne i njezinu protusrpsku nacionalnu orijentaciju,⁷⁰ zbog čega je između njih izbio spor⁷¹ koji je kulminirao u listopadu 1910. godine odbijanjem katoličke akademske mladeži da pristupi Stranci prava, stvorenoj fuzijom grupe oko *Hrvatstva* i Starčevićeve hrvatske stranke prava.⁷² Nacionalno-politička stajališta hrvatske katoličke mladeži definirana su koncem 1912. godine, objavljivanjem „prvog političkog programnog članka hrvatskog katoličkog pokreta“,⁷³ u kojem je Srbima u Hrvatskoj obećan položaj konstitutivnog naroda, ukoliko oni podrže politički dio pravaškog programa: ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar Monarhije u posebnu državnu jedinicu.⁷⁴

Međusobni omjer snaga ovih omladinskih grupa ogledao se u izborima za upravu *Hrvatskog akademskog podpornog društva*, predstavničkog tijela studenata na Zagrebačkom sveučilištu. Od utemeljenja tog društva do 1901. godine ovo je društvo bilo u rukama pravaške mladeži, da bi od 1901. do 1911. godine bilo u rukama napredne omladine.⁷⁵ *Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj*, osnovano 1906. godine, počelo se natjecati za upravu HAPD od 1907. godine, no u tomu nije imalo većeg uspjeha.⁷⁶ Na izborima za školsku godinu 1911./1912. pravaška je mladež tijesno pobijedila u drugom krugu izbora,⁷⁷ te je samostalno ustrojila upravu HAPD-a, kojoj je predsjednik postao Janko Baričević, potpredsjednik Mile Budak, tajnici Stanislav

⁶⁵ Tihomir CIPEK, Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb, 2006., 476 – 480; M. STRECHA, „Od katoličkog hrvatstva do katoličkog pravaštva“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, br. 34. - 36., Zagreb, 2004., 126 – 130.

⁶⁶ M. STRECHA, „Profiliranje i pozicioniranje skupine oko *Hrvatstva* na sceni banske Hrvatske“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, br. 37, Zagreb, 2005., 175 – 182, 209 – 210.

⁶⁷ Stjepan MATKOVIĆ, „Stranka prava i hrvatski kršćanski socijali“, z.r. *Hrvatski katolički pokret*, (ur. Zlatko MATIJEVIĆ), Zagreb, 2002., 324.

⁶⁸ „Hrvatski i srpski narod“, *Hrvatstvo*, Zagreb, 3. siječnja 1907.

⁶⁹ Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, Rijeka 1995., 85.

⁷⁰ ISTO, 72.

⁷¹ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 25 – 26.

⁷² J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb, 2004., 69.

⁷³ Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 33.

⁷⁴ T. CIPEK, S. MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, 661 – 663.

⁷⁵ M. GROSS, „Studentski pokret 1875.-1914“, 457 – 461.

⁷⁶ „Refleksije“, *Luč*, 20. studenoga 1911.

⁷⁷ „Izbori u Hrvatskom akademskom podpornom društvu“, *Mlada Hrvatska*, posebno izdanje, 14. studenoga 1911., 285 – 288.

Žagar i Lovro Sušić te blagajnici Milan Klaić i Božo Glavić.⁷⁸

Uz Janka Baričevića u ovo je vrijeme najistaknutija osoba među pravaškom mladeži bio Mile Budak.⁷⁹ Osim potpredsjedničke funkcije u HAPD-u, Budak je bio i glavni urednik *Mlade Hrvatske*, jedan od odbornika *Starčevićanske akademске mladosti* te predsjednik *Kumičića*,⁸⁰ reprezentativnog pravaškog kluba na Zagrebačkom sveučilištu. Vođa „hrvatsko-srpske“ napredne omladine na Zagrebačkom sveučilištu bio je Oskar Tartaglia, koji je prema pisanju Milostislava Bartulice za razliku od ostale dvojice vođa radikalno napredne omladine, Vladimira Čerine i Tina Ujevića, bio duševno uravnotežena osoba, dobar organizator i „pravi predvodnik“ te omladine.⁸¹ Domagojce je u ovo vrijeme predvodio student Ivo Jelavić.

POZADINA IZLETA ZAGREBAČKIH STUDENATA U BEOGRAD

Osim pobjede pravaške mladeži na izborima za upravu HAPD-a, u ovo je vrijeme pravaštvo u banskoj Hrvatskoj ostvarilo još nekoliko uspjeha. U studenom 1911. godine u sklopu akcije za stvaranjem jedinstvene pravaške organizacije za sve hrvatske zemlje, dvije razdvojene pravaške stranke u banskoj Hrvatskoj ponovno su se fuzionirale u jedinstvenu Stranku prava, koja je mjesec dana potom na saborskim izborima održanima u prosincu 1911. godine osvojila relativno najveći broj saborskih mandata. Nekoliko mjeseci potom jedinstvena banovinska Stranka prava sklopila je sporazum s Hrvatsko-srpskom koalicijom, prema kojem se Koalicija između ostalog obvezala na vođenje protunagodbene politike. Posljedica toga bila je da je u to vrijeme čak i Srpska samostalna stranka prihvaćala mogućnost ujedinjenja svih hrvatskih zemalja u jednu državnu jedinicu unutar federalizirane Monarhije, uvjetujući to priznanjem konstitutivnosti srpskog naroda u takvoj državnoj jedinici.⁸²

⁷⁸ „Djačke vijesti“, *Mlada Hrvatska*, br. 10, prosinac 1911., 307 – 308.

⁷⁹ Hrvatski književnik i političar Mile Budak rođen je 1889. godine u Svetom Roku kraj Lovinca. Frankovačkome mladohrvatskom pokretu priklonio se kao srednjoškolac u Sarajevu. U Zagreb je dospio 1910. godine, kada je upisao fakultet i preuzeo uređivanje *Mlade Hrvatske*. Gotovo cijeli Prvi svjetski rat proveo je u srbijanskom i talijanskom zarobljeništvu. Nakon povratka iz zarobljeništa završava studij prava te se ponovo uključuje u hrvatski politički život unutar obnovljene Hrvatske stranke prava. U razdoblju do početka Drugoga svjetskog rata doživljava svoj književni vrhunac, a u to vrijeme jugoslavenski režim ga kao uglednog pravaša i književnika progoni i zatvara te na njega organizira neuspjao atentat. U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj Budak je obnašao visoke dužnosti u hrvatskoj vladi. Slomom Nezavisne Države Hrvatske uhitile su ga britanske vojne vlasti i izručile ga jugoslavenskim komunističkim vlastima, koje su ga optužile za ratni zločin i osudile na smrt. Objеšen je u Zagrebu 7. lipnja 1945. godine. Iscrпni Budakov životopis vidi u: Tomislav JONJIC-Stjepan MATKOVIĆ, „Dr. Mile Budak-književnik i političar“, uvodna rasprava, *Iz korespondencije dr. Mile Budaka (1907.-1944.)*, Zagreb, 2012., 13 – 187.

⁸⁰ „Djačke vijesti“, *Mlada Hrvatska*, br. 9, studeni 1911., 269.

⁸¹ HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 13, „Jugoslavenska nacionalistička omladina“, 1. svezak, 9 – 17.

⁸² Mislav GABELICA, „Sporazum između Stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije (1912.-1913.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 2012., 723 – 731.

Uspjesi pravaša bili su dovoljni da se u javnosti stekne uvjerenje kako pravaštvo odnosi konačnu pobjedu nad ostalim političkim idejama u hrvatskom političkom životu.⁸³ No, trijumf pravaških državnopravnih načela pratilo je navedeno odustajanje velikog dije-la pravaša od drugog temeljnog načela pravaštva, negacije Srba u hrvatskim zemljama. Sama jedinstvena Stranka prava po tom je pitanju bila oštro podijeljena, što je predstavljalo njezinu slabost. Milinovac Cezar Akačić je u listopadu 1912. godine pisao svom sumišljeniku, istarskom pravašu Vjekoslavu Spinčiću, da kod „mnogih“ pravaša u banskoj Hrvatskoj ima volje i želje za sporazum sa Srbima, no da se pritom mora oprezno i taktično postupati, da ne dođe do raskola u stranci.⁸⁴

Pobjeda protunagodbene Stranke prava na izborima održanima u prosincu 1911. godine, u siječnju 1912. godine uzrokovala je raspuštanje hrvatskog Sabora.⁸⁵ Kao odgovor hrvatske javnosti na to zaredali su đaćki i studentski nemiri, koje je pod svoju kontrolu uspjela staviti Hrvatsko-srpska koalicija. Njezino vodstvo je sredinom veljače iste godine uputilo vođe hrvatskih akademskih društava Janka Baričevića, Oskara Tartagliu i Ivu Jelavića te vođe srpskih akademskih društava na Zagrebačkom sveučilištu Branka Kiurinu i Acu Bogdanovića⁸⁶ u sve hrvatske i slovenske pokrajine, sa zadatkom da organiziraju demonstracije protiv Cuvajevog režima.⁸⁷ Ubrzo potom, koncem veljače ili početkom ožujka 1912. godine, bivši pravaši Tin Ujević i Krešo Kovačić otišli su u Beograd, gdje je sredinom ožujka 1912. godine održan miting solidarnosti srbijanskih studenata s hrvatskim kolegama, na kojem je u ime hrvatske omladine sudjelovao i Tin Ujević.⁸⁸

Mjesec dana potom, 19. travnja 1912. godine, zagrebački su studenti navodno u znak zahvalnosti beogradskim studentima na podršci izraženoj na navedenom mitingu⁸⁹ masovno posjetili Beograd i Srbiju, gdje su se zadržali do 25. travnja 1912. godine. Prema dojavama austrijskog špijuna u Beogradu, suradnika radikalnog lista *Samo-uprava* Bože Josipovića,⁹⁰ koje je zagrebačka policija 1912. godine zbog niza razloga ocijenila vjerodostojnima, Tin Ujević i Krešo Kovačić su bili „pozvani“ u Beograd da pomognu u pripremama za posjet zagrebačkih studenata Srbiji, koje je vodio student

⁸³ P. GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, 170.

⁸⁴ HDA, Rukopisna ostavština Vjekoslava Spinčića, kut. 10, dok. 9, 236.

⁸⁵ Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, Zagreb, 1968., 273; Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi*, prii. Stjepan MATKOVIĆ, Zagreb, 2002., 180.

⁸⁶ Aco Bogdanović je 1909. godine, za vrijeme studiranja na Bečkom sveučilištu, zajedno s Dimitrijem Mitrinovićem bio član prvoga srpskog terorističkog kružoka, koji je stupio u vezu sa srbijanskom *Narodnom odbranom*. V. DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, knjiga prva, 227 – 228.

⁸⁷ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 20; Josip HORVAT, *Pobuna omladine 1911.-1914.*, Zagreb, 2006., 106 – 113.

⁸⁸ S. LIPOVČAN, *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza (1909.-1919.)*, 48 – 49.

⁸⁹ N. BARTULOVIĆ, *Od Revolucionarne Omladine do Orjune*, 19; M. BORIĆ, „Od napredne do nacionalističke omladine“, *Književni sever*, 312.

⁹⁰ Krešimir KOVAČIĆ, „Pismo uz Šišićev članak o Jukićevom atentatu“, *Riječ*, 24. prosinca 1930., 36 – 37; M. ŽEŽELJ, *Veliki Tin. Životopis*, 78.

filozofije na beogradskom sveučilištu Bora Prodanović.⁹¹ S druge strane, Krešimir Kovačić naveo je da su on i Ujević još od 1911. godine namjeravali posjetiti Beograd, te da su kasnije, vjerojatno uoči odlaska u Beograd, samostalno došli na ideju o masovnoj posjeti zagrebačkih studenata Beogradu, o čemu su i razgovarali „s predstavnicima svih političkih grupa“ na zagrebačkom Sveučilištu. Po dolasku u Beograd, gdje su nastavili studij na Filozofskom fakultetu, s tom su idejom upoznali i studente Beogradskog sveučilišta, nakon čega je izlet organiziran.⁹²

Obje verzije slažu se oko toga da su Ujević i Kovačić imali važnu ulogu pri organiziranju izleta zagrebačkih studenata u Srbiju. Obje verzije slažu se i oko toga da se ta ideja rodila prije Ujevićevog i Kovačićevog odlaska u Beograd, dakle najkasnije koncem veljače 1912. godine. Razlika je u tomu što špijun Josipović navodi da su tu ideju inicirali stanoviti politički čimbenici u Srbiji, koji su imali veze sa studentom Borom Prodanovićem i koji su u tu svrhu upotrijebili Ujevića i Kovačića, dok Kovačić tvrdi da se ta ideja rodila u Zagrebu, među hrvatskom sveučilišnom omladinom, te da je tu ideju samostalno prihvatila beogradska sveučilišna omladina.

Tvrđnju o spontanosti izleta podupiru i sudionici tog izleta, Oskar Tartaglia i Janko Baričević. Tartaglia tvrdi da je do izleta došlo „slučajno“, nakon što je jedan kolega sa zagrebačkog Sveučilišta odlučio na par dana posjetiti Beograd kako bi upoznao Srbe. Njegova želja malo pomalo je privukla i ostale, te se „porodila ideja naučnog izleta“, o čemu su obavijestili kolege s beogradskog Sveučilišta.⁹³ Slično tomu tadašnji pravaš Janko Baričević, koji je prema vlastitim riječima već 1911. godine bio na pola puta prema prihvaćanju jugoslavenske političke ideje, tvrdi da se među zagrebačkim studentima o izletu u Srbiju razgovaralo još prije studentskog štrajka, održanog početkom veljače 1912. godine, no do vremena kada su se dogodili „krvavi događaji na univerzitetu“ ideja o izletu svodila se na namjeru Janka Baričevića i „nekolicine prijatelja“ da posjete svog kolegu sa Zagrebačkog sveučilišta, Paju Kurtovića u Šabcu. Nakon studentskih nemira „iskrsnula je ideja jednog demonstrativnog pohoda u Beograd i Srbiju sa političkim i revolucionarnim karakterom.“⁹⁴

Među „nekolicinom prijatelja“ Janka Baričevića, koji su do veljače 1912. godine namjeravali posjetiti Srbiju, najvjerojatnije su se nalazili i bivši pravaši Tin Ujević i Krešo Kovačić, koji su prema Kovačićevoj tvrđnji od 1911. godine sanjali o odlasku u Srbiju. Vrlo je vjerojatno da su njih dvojica nakon studentskog štrajka, a prije odlaska u Beograd, zagrebačkim studentima predstavili ideju masovnog odlaska u Srbiju, koji bi imao demonstrativni, revolucionarno-politički karakter.

Ovo još uvijek ne znači da Ujević i Kovačić, iznoseći zagrebačkim studentima prijedlog o izletu u Srbiju, na to nisu bili potaknuti iz Beograda. Naime, Ujević se već

⁹¹ Ferdo ŠIŠIĆ, „Atentat Luke Jukića i bečka politika“, *Riječ*, 24. prosinca 1930., 18 – 19.

⁹² K. KOVAČIĆ, „Tin Ujević i Jukićev atentat“, *Mogućnosti*, br. 11, Split, studeni 1956., 864.

⁹³ O. TARTAGLIA, „Jugoslovenski dani“, *Riječki novi list*, 3. svibnja 1912.

⁹⁴ Janko BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, *Riječ*, 13. veljače 1930., 1 – 2.

od ljeta 1911. godine nalazio na platnoj listi srbijanskoga dispozicijskog fonda, odakle mu je za vršenje projugoslavenske propagandne djelatnosti plaćano posredstvom kluba *Slovenski jug*.⁹⁵ Miting solidarnosti beogradskih studenata sa zagrebačkim studentima⁹⁶ te posjetu zagrebačkih studenata Srbiji organiziralo je beogradsko studentsko društvo *Pobratimstvo*,⁹⁷ u kojem je u to vrijeme većinu imala samostalno-radikalna omladina koja se okupljala oko *Slovenskog juga*.⁹⁸ Zvijezda dočeka zagrebačkih studenata bio je istaknuti član *Slovenskog juga*, ideolog hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva i sveučilišni profesor Jovan Skerlić, koji se zagrebačkim studentima službeno obratio predavanjem organiziranom na beogradskom Sveučilištu⁹⁹ te koji se sa zagrebačkim studentima tijekom izleta sastajao i u privatnim razgovorima.¹⁰⁰

Navedeni Bora Prodanović bio je član *Ujedinjenja ili smrti* te je igrao aktivnu ulogu prilikom posjete zagrebačkih studenata Srbiji, vrbujući ih za svoju organizaciju.¹⁰¹ Pri tom *Ujedinjenje ili smrt* nije samo iskoristilo dolazak zagrebačkih studenata u Srbiju, nego je taj dolazak pomoglo i organizirati. Naime, tijekom posjete zagrebačkih studenata Srbiji austro-ugarski poslanik u Beogradu primijetio je da časnici srbijanske vojske, koji su pripadali organizaciji *Ujedinjenje ili smrt*, angažiraju vojsku do te mjere da se stjecao dojam da posjet zagrebačkih studenata Srbiji ima službeni karakter.¹⁰² Tako je zagrebačke je studente na svakom koraku pratila vojna glazba, njima u čast priređivane su vojne vježbe te svečani objedi i zabave po časničkim restoranima i klubovima.¹⁰³

Dakle, izlet zagrebačkih studenata u Srbiju organiziralo je studentsko društvo *Pobratimstvo*, u kojem je većinu imala samostalno-radikalna omladina koja se okupljala oko kluba *Slovenski jug* te su i pojedinci koji su se okupljali oko *Slovenskog juga*, kao što je bio profesor Jovan Skerlić, igrali istaknutu ulogu pri dočeku zagrebačkih studenata. Izlet je suorganiziralo *Ujedinjenje ili smrt*, čiji su pripadnici tijekom izleta pokušali vrbovati vođe svih omladinskih grupa na zagrebačkom Sveučilištu.¹⁰⁴ Na navedenom primjeru osnivanja omladinskog kluba *Narodno Ujedinjenje* u Beogradu vidljivo je da su organizacije *Slovenski jug* i *Ujedinjenje ili smrt* općenito tijesno surađivale u politici prema jugoslavenski orijentiranoj omladini u Monarhiji. Tako je i Ujević još prije

⁹⁵ S. LIPOVČAN, *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza*, 44 – 45.

⁹⁶ Tin UJEVIĆ, *Sabrana djela*, sv. 10, Zagreb 1966., 18.

⁹⁷ „Izlet hrvatskih djaka u Srbiju“, *Obzor*, 3. travnja 1912.

⁹⁸ Mitingom solidarnosti beogradskih sa zagrebačkim studentima protiv Cuvajevog režima, kojeg je organiziralo *Pobratimstvo*, predsjedao je samostalni radikal, student Branko Adžemović. T. UJEVIĆ, *Sabrana djela*, sv. 10, 20. Isto tako, tijekom izleta zagrebačkih studenata u Beogradu je održana svečana sjednica *Pobratimstva*, koju je, vjerojatno kao tadašnji predsjednik tog društva, otvorio samostalni radikal, student Branko Adžemović. HDA, PRZV, kut. 829, dok. 1822./1912.

⁹⁹ HDA, PRZV, kut. 829, dok. 1822./1912.

¹⁰⁰ J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 3.

¹⁰¹ V. DEDIJER, *Sanjevo 1914.*, knjiga prva, 343.

¹⁰² F. ŠIŠIĆ, „Bečka vlada i posjeta zagrebačkih univerzitetskih đaka u Srbiju, u aprilu 1912.“, 5.

¹⁰³ O. TARTAGLIA, „Jugoslavenski dani“, *Riečki novi list*, 4. svibnja 1912.; J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 2 – 4.

¹⁰⁴ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 24 – 27.

odlaska u Beograd osim u listu *Slovenski jug* objavljivao članke i u *Pijemontu*, listu organizacije *Ujedinjenje ili smrt*.¹⁰⁵ U istim su listovima on i Krešo Kovačić nakon dolaska u Beograd objavljivali članke i brošure, kojima su pripremali teren za dolazak zagrebačkih studenata u Srbiju.¹⁰⁶

Zbog svega navedenog tvrdnja austrijskog informatora Josipovića da su se Ujević i Kovačić uključili u organizaciju izleta na poziv krugova u Srbiji koji su stajali iza Bore Prodanovića čini se vjerojatnom. O tomu tko je stajao iza Bore Prodanovića austrijski špijun Josipović precizira kada izvještava da Ujević, Kovačić te njihov prijatelj i kolega sa zagrebačkog Sveučilišta Pavle Bastaić u Beogradu žive od propagandnog rada, kojeg obavljaju za organizacije *Slovenski jug* i *Narodna odbrana*, s čijim se članovima svakodnevno nalaze u kavani Balkan na Terazijama. Prema Josipovićevoj tvrdnji taj im je rad plaćala srbijanska vlada, odnosno njezin *Odjel za propagandu*.¹⁰⁷

Ako se uzme u obzir da su *Narodna odbrana* i *Ujedinjenje ili smrt* međusobno bile isprepletene brojnim osobnim vezama i da je *Ujedinjenje ili smrt* nastupalo pod imenom *Narodne odbrane* pa je tako percipirano i u austrijskoj i u srpskoj javnosti, te ako se uzme u obzir da su Ujević i Kovačić pisali za *Pijemont*, koji je bio list *Ujedinjenja ili smrti*, da su njih dvojica tijekom boravka u Beogradu bili vrlo dobro upoznati s tajnim radom *Ujedinjenja ili smrti* te da je Pavle Bastaić u travnju 1912. godine postao članom *Ujedinjenja ili smrti*, za koju ga je vrbovao upravo Bora Prodanović,¹⁰⁸ onda je razumno pretpostaviti da je špijun Josipović podrazumijevao da Ujević, Bastaić i Kovačić žive od propagandnog rada, koji obavljaju za *Slovenski jug* i *Ujedinjenje ili smrt*, a što im plaća srbijanska vlada.

Tomu se može prigovoriti tvrdnjom da organizacija *Ujedinjenje ili smrt* od svog postanka nikad nije bila u milosti srbijanske vlade,¹⁰⁹ koja onda ne bi ni financirala djelatnosti koje su Ujević i Kovačić navodno obavljali za tu organizaciju. Međutim, koncem 1911. godine i početkom pregovora Srbije s Bugarskom oko uspostave vojno-obrambenog saveza, zamišljenog radi raspodjele osmanlijskih posjeda u jugoistočnoj Europi između balkanskih saveznika, organizacija *Ujedinjenje ili smrt* postala je vrlo bliska srbijanskoj vladi, te je u provedbi poslova vezanih uz sklapanje tog saveza postala i „izvršni organ“ te vlade, što je bila sve do lipnja 1912. godine.¹¹⁰

U tim vanjskopolitičkim okolnostima valja tražiti i objašnjenje navedenih događaja. Koncem veljače ili početkom ožujka 1912. godine u Beogradu su se uz Ujevića i Kovačića našli i Dimitrije Mitrinović s nacrtom programa omladinskog kluba *Narodno*

¹⁰⁵ S. LIPOVČAN, *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza*, 49.

¹⁰⁶ M. GROSS, „Nacionalne ideje studentske omladine uoči I. svjetskog rata“, 119, 121 – 123.

¹⁰⁷ HDA, PRZV, kut. 849., dok. 3069./1912.; Niko KARUĆ, „Prilog biografiji Tina Ujevića“, *Mogućnosti*, Split, ožujak 1956., 238 – 240.

¹⁰⁸ V. DEDIJER, *Sanajevo 1914.*, knjiga prva, 343.

¹⁰⁹ V. DEDIJER, *Sanajevo 1914.*, knjiga druga, 91 – 93.

¹¹⁰ Dragan SIMEUNOVIĆ, „Milovan Milovanović, o stvaranju balkanskog saveza“, z.r. *Prvi balkanski rat 1912. godine i kraj Osmanskog carstva na Balkanu*, 58 – 59.

Ujedinjenje te Vladimir Čerina i Oskar Tartaglia.¹¹¹ Njihov dolazak u Beograd pada u vrijeme srbijansko-bugarskih pregovora o savezu, koji su započeli u jesen 1911. godine, a dovršeni sredinom ožujka 1912. godine, da bi nakon toga počele pripreme za rat. Budući da je Srbija bila svjesna da bi zbog sukoba s Osmanlijskim carstvom protiv nje mogla intervenirati Austro-Ugarska Monarhija,¹¹² hrvatska joj je omladina bila potrebna radi stvaranja pete kolone u Monarhiji.

Kako je navedeno, Mitrinović je u Beogradu sudjelovao u raspravama o svom programu, u kojima je sudjelovala i dotad neovisna beogradska omladina te organizacije *Ujedinjenje ili smrt* i *Slovenski jug*. Vrlo je vjerojatno da su u tim raspravama kao predstavnici hrvatske omladine sudjelovali Čerina i Tartaglia, koji su prema nekim tvrdnjama uz Mitrinovića bili i suautori tog programa.¹¹³ Na temelju tog programa u Beogradu je stvorena središnja institucija jugoslavenske nacionalističke omladine iz Monarhije, omladinski klub *Narodno Ujedinjenje*, koji je bio pod upravom terorističke organizacije *Ujedinjenje ili smrt*. Ova je organizacija u to vrijeme usko surađivala sa srbijanskom vladom na poslovima vezanima uz pripremu za skori sukob Srbije s Osmanlijskim carstvom.

Izlet zagrebačkih studenata u Srbiju organizirali su isti akteri koji su sudjelovali u osnutku kluba *Narodno Ujedinjenje*: organizacije *Slovenski jug* i *Ujedinjenje ili smrt* te ovaj put Tin Ujević i Krešo Kovačić u ime hrvatske omladine. Izlet nije organiziran zato da bi se hrvatska omladina upoznala s programom kluba *Narodno Ujedinjenje*, koji je bio napisan u Monarhiji i koji je do nje lako mogao dospjeti bržim putem, nego zato kako bi se hrvatska omladina upoznala s osobama i institucijama koje su stajale iza tog kluba i njegovog programa. Te su osobe i institucije jugoslavenskoj nacionalističkoj omladini trebale jamčiti da program kluba *Narodno Ujedinjenje* nije plod vizije nekolicine slabih pjesnika, nego da za njegovo ostvarenje jamči respektabilna snaga, zbog čega za njegove ciljeve vrijedi i ubiti i umrijeti. U tu su svrhu zagrebački studenti, unatoč prosvjedima austro-ugarskog poslanika u Beogradu,¹¹⁴ tijekom izleta bili okruženi srbijanskom vojskom i susretali se sa srbijanskim časnicima, ministrima i prijestolonasljednikom Aleksandrom Karađorđevićem.¹¹⁵ Prema izvješću zagrebačke policije susreti izletnika s civilnim i vojnim dužnosnicima Srbije „djelovali su upravo razorno na naše studente, koji se povratike puni najfantastičnijih osnova o velikoj južnoslavenskoj državi, Jugoslaviji.“¹¹⁶

Nakon povratka zagrebačkih studenata s izleta u Srbiju ustrojene su podružnice tog kluba u Monarhiji. Prema tvrdnji Milostislava Bartulice, jednog od istaknutih pripad-

¹¹¹ S. LIPOVČAN, *Mladi Ujević: politički angažman i rana proza*, 48 – 52.

¹¹² V. P. POTEKIN *Historija diplomacije* (redakcija: V. P. POTEKIN), svezak drugi, Zagreb, 1951., 194 – 195.

¹¹³ D. LJUBIBRATIĆ, *Mlada Bosna i sarajevski atentat*, 86 – 87; M. GROSS, „Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata,“ 121.

¹¹⁴ F. ŠIŠIĆ, „Bečka vlada i posjeta zagrebačkih univerzitetskih đaka u Srbiju, u aprilu 1912.“, 4.

¹¹⁵ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 21 – 22, 24 – 27.; J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 2 – 3.

¹¹⁶ HDA, *Ostavština Đure Šurmina*, kut. 24, „Iz naše borbe za Jugoslaviju“, 155.

nika jugoslavenske nacionalističke organizacije iz Dalmacije, „ogranci Kluba Narodno Ujedinjenje“ u Monarhiji „imali su osim kulturnog rada i zavjerenički zadatak, tako da su postojali u Splitu, Šibeniku, Zadru i Dubrovniku, dalje na Rijeci, u Zagrebu i drugdje, posebni užii odsjeci za vršenje terorističkih akcija razne vrsti.“ Prema Bartulici upute za rad tih „užih grupa“ dolazile su iz „zavjereničkog središta“ u Beogradu, čiji je glavni zadatak bio „atentatorsku mrežu putem tajnih organizacija proširiti i ojačati“. ¹¹⁷

IZLET ZAGREBAČKIH STUDENATA U SRBIJU

U hrvatskoj se javnosti odlazak zagrebačkih studenata na izlet u Srbiju prvi puta spominje 29. ožujka 1912. godine, kada je *Hrvatski pokret*, glasilo hrvatskog dijela Hrvatsko-srpske koalicije, javio da se na Zagrebačkom sveučilištu ustrojio međustranački *Akademski odbor za izlet u Srbiju* sa svrhom organiziranja „edukativnog“ izleta u Srbiju, te da je taj odbor stupio u kontakt s kolegama s Beogradskog sveučilišta da izletnicima budu pri ruci pri posjeti Srbiji. ¹¹⁸ Ustroju ovog odbora prethodili su kontakti zagrebačkih i beogradskih studenata, koji su se odvijali mimo očiju javnosti. Oskar Tartaglia navodi da je odluka o posjeti zagrebačkih studenata Beogradu pala nakon dogovora zagrebačkih i beogradskih studenata, koji su stupili u kontakt nakon beogradskog mitinga solidarnosti. ¹¹⁹ *Hrvatske novine*, koje je uređivao član Hrvatsko-srpske koalicije Peroslav Ljubić, tvrdile su da su srbijanski studenti „pozvali u pohode svoje kolege iz Hrvatske“, te da su se hrvatski sveučilištarci odazvali „ovom pozivu srpskih sveučilištaraca“. ¹²⁰

Na dogovore zagrebačkih i beogradskih studenata, koji su prethodili ustroju *Akademskog odbora za izlet u Srbiju*, upućuje i pisanje beogradske *Politike* od 31. ožujka 1912. godine, koja je javila da je vijest o dolasku zagrebačkih studenata lijepo primljena na Beogradskom sveučilištu, gdje će biti ustrojen odbor za doček gostiju. Iako taj odbor još nije bio ustrojen, *Politika* je već znala da će „Hrvati provesti u Srbiji sedam dana“ te da će uz Beograd „posjetiti još Kragujevac i Šabac“. ¹²¹ *Obzor* je 3. travnja javio da je nakon pregovora beogradskog studentskog društva *Pobratimstvo* s drugim studentskim društvima osnovan odbor za doček, u kojem će „učestvovati cjelokupna univerzitetska i srednjoškolska beogradska omladina“, te da je odbor utvrdio program za doček i boravak gostiju iz Zagreba, u kojem je između ostalog bilo predviđeno da će gosti uz Beograd posjetiti Šabac i Smederevo. ¹²² Zagrebački su studenti na koncu uz Beograd posjetili Kragujevac i Smederevo. U Srbiji su trebali

¹¹⁷ HDA, osobni fond Milostislava Bartulice, kut. 13, Jugoslavenska nacionalistička omladina 1. svezak, 71 – 73.

¹¹⁸ „Izlet zagrebačkih akademičara u Srbiju“, *Hrvatski pokret*, 29. ožujka 1912.

¹¹⁹ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 21.

¹²⁰ „Naši djaci u Beogradu“, *Hrvatske novine*, Zagreb, 13. travnja 1912.

¹²¹ „Hrvati u Beogradu“, *Politika*, Beograd, 18. (31.) ožujka 1912.

¹²² „Izlet hrvatskih djaka u Srbiju“, *Obzor*, 3. travnja 1912.

biti sedam dana te posjetiti i Šabac, no kako je posjet Šabcu u zadnji tren otkazan, studenti su u Srbiji proveli šest dana.¹²³

Prvotni je plan bio da se izlet organizira koncem travnja 1912. godine, zbog izbora koji su se održavali sredinom travnja iste godine u Srbiji,¹²⁴ no nakon sjednice *Akademskog odbora za izlet u Srbiju* održane 5. travnja 1912. godine, kojoj su prisustvovali i izaslanici beogradskih studenata, odlučeno je da se izlet organizira 18. travnja 1912. godine. Prema izvješću Odbora, promjene glede dana polaska stvorene su „uslijed izvještaja kolega iz Beograda“.¹²⁵ Izbori u Srbiji završeni su tek 21. travnja 1912. godine,¹²⁶ pa je čudno da su srbijanski studenti inzistirali da se izlet održi u vrijeme trajanja izbora, kada se izlet mogao upotrijebiti u stranačke svrhe. U tom je smislu austro-ugarski poslanik u Beogradu Stjepan Ugron smatrao da radikalna vlada u Srbiji pravi od posjete zagrebačkih studenata spektakl kako bi podigla vlastitu popularnost u narodu.¹²⁷ Međutim, u to vrijeme većinu u *Pobratimstvu*, kako je navedeno, nije imala radikalna nego samostalno-radikalna omladina, koja radikalima ne bi izlazila ususret da se radilo samo o unutarnjim pitanjima Srbije.

Pomicanje izleta u vrijeme izbora u Srbiji može se dovesti u vezu s posjetom pariškog gradonačelnika Beogradu, koji se dogodio u vrijeme boravka zagrebačkih studenata u Srbiji.¹²⁸ Ovaj posjet Beogradu bio je povezan sa sklapanjem srbijansko-bugarskog saveza, budući da je pariški gradonačelnik nakon Beograda otputovao i u Sofiju.¹²⁹ Službena Francuska je od samog početka srbijansko-bugarskih pregovora bila upoznata s planom o stvaranju srbijansko-bugarskog saveza te ga je odobravala, tumačeći ga kao pristupanje Bugarske silama Antante. Zato je nakon sklapanja srbijansko-bugarskog saveza Bugarskoj bio otvoren pristup pariškoj burzi.¹³⁰ Pariški gradonačelnik prvenstveno je htio posjetiti Sofiju, gdje su mu spremali puno raskošniji doček nego u Beogradu. U Sofiji ga je u audijenciju trebao primiti bugarski kralj i odlikovati ga.¹³¹ U Beogradu je pariški gradonačelnik primljen u kraljevu audijenciju, ali nije bio odlikovan, budući da ga je srbijanski kralj već odlikovao koncem 1911. godine, prilikom službene posjete Francuskoj.¹³² Pariški je gradonačelnik Beograd posjetio usput, a pritom su se srbijanske vlasti pobrinule da se zagrebački studenti i pariški gradonačelnik susretnu na predstavi priređenoj „u čast Hrvata i pariskih gosti“.¹³³ Predstavljajući mu hrvatske mladiće koji žude za sjedinjenjem sa Srbijom, srbijanske su vlasti francuskom gostu

¹²³ F. Šišić, „Bečka vlada i posjeta zagrebačkih univerzitetskih đaka u Srbiju, u aprilu 1912.“, 5.

¹²⁴ „Put hrvatskih akad. u Srbiju“, *Srbobran*, Zagreb, 23. ožujka (5. travnja), 1912.

¹²⁵ „Naučni izlet u Srbiju“, *Srbobran*, 24. ožujka (6. travnja) 1912.

¹²⁶ „Izbori u Srbiji“, *Srbobran*, 11. (24.) travnja 1912.

¹²⁷ F. Šišić, „Bečka vlada i posjeta zagrebačkih univerzitetskih đaka u Srbiju, u aprilu 1912.“, 5.

¹²⁸ „Gosti iz Pariza“, *Politika*, 9. (22.) travnja 1912.

¹²⁹ „Odlazak Parižana“, *Politika*, 12. (25.) travnja 1912.

¹³⁰ V. P. POTECHKIN, *Historija diplomacije*, svezak drugi, 196 – 198.

¹³¹ „Francuzi u Sofiji“, *Politika*, 5. (18.) travnja 1912.; „Parižani u Bugarskoj“, *Politika*, 10. (23.) travnja 1912.

¹³² „Dnevne vesti“, *Politika*, 8. (21.) travnja 1912.

¹³³ „Naši djaci u Beogradu“, *Hrvatski pokret*, 22. travnja 1912.

demonstrirale da je Srbija dorasla biti Pijemontom jugoslavenskog ujedinjenja.

Na čelu *Akademskog odbora za izlet u Srbiju* bio je predsjednik HAPD-a, „pravaš“ Janko Baričević. Potpredsjednik tog odbora bio je predsjednik Srpskoga akademskog potpornog društva sa Zagrebačkog sveučilišta, Branko Kiurina, blagajnik je bio student iz Šabca u Srbiji, Paja Kurtović, a tajnik odbora bio je mlađi brat srpskog radikala Stjepa Kobasice.¹³⁴ U upravi odbora većinom su bili Srbi pa ne stoji tvrdnja Oskara Tartaglije da su „sve časti i počasti“ u odboru dobili ideološki protivnici Srba: „starčevićanci, frankovci, klerikalci“.¹³⁵ Među običnim članovima odbora između ostalih nalazili su se i vođe pravaške i katoličke omladine na zagrebačkom sveučilištu, Mile Budak i Ivo Jelavić.¹³⁶ Prema Tartaglii, čitav se odbor složio s time da izlet zagrebačkih studenata u Beograd bude manifestacija hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva. Pristanak pravaškog i katoličkog omladinskog vodstva na takvu prirodu izleta bio je dobiven na burnoj sjednici odbora, vođenoj 3. travnja 1912. godine, na kojoj su pravaški i katolički omladinski prvaci, dobivši obavijest da se u Hrvatskoj uvodi komesarijat, dopustili da izletnici na prsima nose i hrvatsku i srpsku trobojnicu.¹³⁷

Ivo Jelavić se u vezi izleta u Srbiju službeno obratio hrvatskoj katoličkoj mladeži. U prvom ju je redu obavijestio da će *Hrvatski katolički đački savez* isključiti iz svojih redova svakog đaka koji bude sudjelovao u radu međunarodnoga euharistijskog kongresa, koji se 1912. godine trebao održati u Beču, umjesto čega je đake pozvao na sudjelovanje u radu II. hrvatskog katoličkog kongresa, koji se trebao održati u Ljubljani. Usput, Jelavić je katoličku omladinu pozvao i na izlet „u Beograd i slobodnu Srbiju“.¹³⁸ Jelavić se potom i sam priključio izletnicima te je u Kragujevcu održao govor,¹³⁹ kojim je, prema Tartaglii, bio „prekršten u Srbo-Hrvata“.¹⁴⁰

Jelavićev poziv katoličkoj mladeži da ne ide u Beč, nego da ide u Beograd uznemirio je ostale pripadnike Hrvatskog katoličkog pokreta, koji su u listu *Dan* objavili izjavu *Hrvatskoga katoličkog đačkog saveza*, prema kojoj je navedeno Jelavićevo obraćanje katoličkoj mladeži bilo označeno kao „skroz privatna izjava“.¹⁴¹ Stajalište ove grupe unutar Hrvatskog katoličkog pokreta bio je da odluka o odlasku katoličke mladeži u Beograd predstavlja „zlo“, te da bi katolički đaci bolje učinili „kada se ne bi za volju

¹³⁴ J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 1 – 2.

¹³⁵ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 21.

¹³⁶ „Naučni izlet u Srbiju“, *Hrvatski pokret*, 6. travnja 1912.

¹³⁷ O. TARTAGLIA, „Jugoslovenski dani“, *Riečki novi list*, 3. svibnja 1912.

¹³⁸ Ivo JELAVIĆ, „Hodi mihi, cras tibi...“, *Hrvatska rieč*, Šibenik, 14. travnja 1912. O II. hrvatskom katoličkom kongresu vidi: Zlatko MATIJEVIĆ, „Poticaji i organiziranje II. hrvatskog katoličkog kongresa u Ljubljani i referat dr. Janka Šimraka o vjerskom jedinstvu Slavena (1913. g.)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, 33, 2001., br. 3, 707 – 723; Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb 2004., 88 – 96.

¹³⁹ J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 4.

¹⁴⁰ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 22.

¹⁴¹ „Katoličko gjaštvo zar proti evharist. bečkom kongresu i za putovanje u Beograd?“, *Dan*, Split, 25. travnja 1912.

problematičnih probitaka davali na takove labave eksperimente.“ Prema stajalištu ove grupe, putovanje u Beograd bilo bi „voda na mlin protudomovinskih i protukatoličkih elemenata“ u hrvatskim zemljama.¹⁴²

Nakon povratka iz Beograda Jelavić se pokušao obraniti od napada koji su dolazili iz redova Hrvatskog katoličkog pokreta, tvrdeći da odluke o neodlasku katoličke mladeži u Beč i odlasku u Beograd nisu bile osobno njegove, nego većine u *Hrvatskom katoličkom đučkom savezu*, da je on mimo volje većine inzistirao na ublažavanju tih odluka, te da je spriječio da *Domagoj* kao društvo sudjeluje u izletu, umjesto čega je progurao odluku da je pojedincima iz tog društva slobodno sudjelovati u izletu.¹⁴³ To međutim nije bilo dovoljno, pa su u društvu *Domagoj* prije konca školske godine održani izbori, na kojima je izabran novi odbor na čelu s Petrom Grgecom.¹⁴⁴

Mile Budak se u vezi izleta u Srbiju nije službeno obratio pravaškoj mladeži, niti je sudjelovao u tom izletu. Ujedinjena Stranka prava službeno se ogradiła od odluke pravaške mladeži da putuje u Srbiju izjavom da u tom izletu „ne sudjeluje nijedan član stranke prava“, nego da je riječ o posebnoj „mladohrvatskoj od stranke prava odijeljenoj skupini,“ za koju Stranka prava ne odgovara.¹⁴⁵ Budući da je Stranka prava u to vrijeme pokrenula snažnu inicijativu za preuređenjem Monarhije na trijalističkom ili federalističkom načelu, zbog čega se povezala s velikoaustrijskim krugom, njezino vodstvo neslužbeno je „djelovalo na naše pristaše iz đučkih krugova, da se ne priključe izletu“. ¹⁴⁶

Janko Baričević otišao je na izlet u Srbiju, gdje je u kratko vrijeme potpuno prihvatio jugoslavensku nacionalno-političku ideologiju, što je u nekoliko govora održanih u Beogradu i Smederevu i javno ispoljio. Budući da su se neki od tih govora mogli okarakterizirati kao veleizdajnički, Baričević je nakon povratka iz Beograda stavio na raspolaganje položaj predsjednika HAPD na Zagrebačkom sveučilištu, što pravaška uprava tog društva, u čijem sastavu su se nalazili Mile Budak, Josip Matasović te sinovi Vladimira Prebega, koji je bio jedan od frankovačkih čelnika, nije prihvatila.¹⁴⁷ Ovakvo pomirljivo stajalište prema evidentnom ideološkom zastranjenju jednog od čelnika pravaške mladeži bilo je vidljivo i u odnosu ujedinjene Stranke prava prema ponašanju zagrebačkih studenata u Srbiji. Unatoč vijestima koje su dolazile s više strana da se izlet zagrebačkih studenata pretvara u demonstraciju hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva s veleizdajničkim karakteristikama, Stranka prava uporno je branila izletnike, tvrdeći da je njihov izlet isključivo edukativan, te da su suprotne vijesti podmetanje hrvatskih neprijatelja, Mađara.¹⁴⁸

¹⁴² „Spljet, 20. tek.“, *Dan*, 25. travnja 1912.

¹⁴³ „Na članak: Hodie mihi-cras tibi“, *Hrvatska rieč*, 1. svibnja 1912.

¹⁴⁴ „Domaće vijesti“ *Dan*, 15. svibnja 1912.

¹⁴⁵ „O posjetu u Beograd“, *Hrvatska*, 9. travnja 1912.

¹⁴⁶ „Izlet hrvatskih djaka u Beograd“, *Hrvatska*, 22. travnja 1912.

¹⁴⁷ J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 1 – 5.

¹⁴⁸ „Izlet hrvatskih djaka u Beograd“, *Hrvatska*, 22. travnja 1912.; „Poklik za jugoslavenskoga kralja“, *Hrvatska*, 24. travnja 1912.

Jedina politička snaga u Hrvatskoj koja je u cijelosti i jasno osudila izlet zagrebačkih studenata u Srbiju bili su hrvatski unionisti, koji su to učinili s hrvatskog nagodbenog stajališta. Oni su smatrali da je „hrvatstvo“, koje su definirali kao skup vrijednosti koje pripadaju zapadnoeuropskoj kulturi, sigurno samo u savezu Hrvata s Mađarima. Odlazak „hrvatsko-srpskih“ studenata u Srbiju definirali su kao demonstraciju težnje za stvaranjem jugoslavenske države izvan Monarhije, iza čega su vidjeli prste Hrvatsko-srpske koalicije. Velikom opasnošću po opstanak „hrvatstva“ ocijenili su i „trijalizam“, odnosno program stvaranja jugoslavenske državne jedinice unutar Monarhije, kojeg je netom podržala i Koalicija. Taj je program, kojim bi se Hrvati i Mađari udaljili, a hrvatstvo oslabilo, prema njihovom sudu služio kao stepenica prema potpunom jugoslavenskom ujedinjenju. Unionisti su upozoravali da bi Hrvati ujedinjeni sa Srbijom prestali biti dio „europske kulture“, da bi bila prekinuta njihova veza sa „zapadom“, te da bi se priključili civilizacijskom krugu „gdje je život i imetak svaki dan u opasnosti i gdje je priroda čovjekova od naše različna kao istok od zapada“.¹⁴⁹

Jedina politička snaga u Hrvatskoj koja je potpuno i otvoreno podržala izlet zagrebačkih studenata u Srbiju bila je Hrvatsko-srpska koalicija. Njezin je tisak, kako hrvatski tako i srpski, najopširnije, najpodrobnije i najčešće pisao o pripremi za izlet i o samom izletu, a članci o tim temama bili su isključivo afirmativnog karaktera. Zato čudno zvuči kasnija tvrdnja člana Koalicije, sveučilišnog profesora Đure Šurmina, da Koalicija uopće nije obraćala pozornost na taj izlet. Ipak, Šurmin istom prilikom navodi i to da se Koalicija čuvala od toga da je se izravno dovede u vezu s izletom, zbog čega je Šurmin odbio molbu studenata da kao pratnja pođe s njima u Srbiju, te da je Koalicija, odnosno „oni“ koji su tadašnju omladinu „podupirali“, „vrlo dobro računali s učinkom, koji će taj pohod imati za hrvatski narod“.¹⁵⁰ Ako se Koalicija nije obazirala na izlet, onda nije mogla ni računati s incidentima koji bi se mogli dogoditi tijekom izleta i koji bi ju kompromitirali, te s posljedicama izleta, koje su prema Šurminu bile gotovo sudbonosne po hrvatski narod. Budući da je Šurminu kao pokloniku jugoslavenske političke ideje bilo u interesu svaku manifestaciju jugoslovenstva u hrvatskim zemljama prikazati spontanom, imao je i razlog umanjiti ulogu Koalicije u pripremi izleta zagrebačkih studenata u Srbiju.

Uostalom, većina izletnika bila je bliska Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Prema jednoj tvrdnji najviše je izletnika bilo s područja Dalmacije, a najmanje s područja banske Hrvatske.¹⁵¹ Međutim, riječ je o relativnom broju, odnosno o udjelu pojedinih pokrajinskih grupa među izletnicima, u odnosu na njihov ukupan broj među studentima Zagrebačkog sveučilišta, gdje je 1911./1912. godine od 1189 slušača njih 759 bilo iz banske Hrvatske, 155 iz Dalmacije, 121 iz Bosne i Hercegovine, dok su ostatak činili studenti iz Ugarske,

¹⁴⁹ „Beograd i Hrvatska“, *Srbobran*, 11. (24.) travnja 1912.

¹⁵⁰ Đ. ŠURMIN, „Uz izlet u Beograd 1912. g.“, 2.

¹⁵¹ „Dopis iz Beograda“, *Riečki novi list*, 24. travnja 1912.

Istre, slovenskih zemalja, Srbije, Crne Gore i Bugarske.¹⁵² Naime, prema izvještaju *Hrvatskog pokreta*, zagrebačkim je studentima stavljeno na raspolaganje 4 željeznička vagona, od čega su Dalmatinci sami zaposjeli jedan vagon, dok su Bosanci i Crnogorci zaposjeli drugi vagon.¹⁵³ Prema tomu studenti iz banske Hrvatske gotovo su sami zaposjeli treći i četvrti vagon te ih je u ukupnom broju bilo najviše, ali relativno najmanje. Prema izvješću zemunskog pograničnog redarstva većina izletnika bili su „Srbi iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske, ali jim je bilo zabranjeno da kažu da su Srbi, da bude demonstracija veća“.¹⁵⁴ Prema Ferdi Šišiću izletnici su „listom bili privrženici hrvatsko-srpske koalicije i ideje našega narodnog jedinstva“.¹⁵⁵

Prema izvoru koji potječe iz pravaškog kruga na sam dan putovanja, 18. travnja 1912. godine, bilo je prijavljeno 50-ak izletnika, koji su uplatili polog od 20 kruna, no računalo se da će taj broj do večeri i polaska u Srbiju narasti „barem do stotinu.“¹⁵⁶ Ovaj navod potvrđuje izvještaj studenta Ivana Lastavića, koji je objavljen u tisku bliskom Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Prema tom izvješću jedan od organizatora izleta, vjerojatno Janko Baričević, do posljednjeg je trenutka pred put bio je nezadovoljan slabim odzivom studenata, premda su uvjeti puta bili „bajoslovno povoljni.“ No, dan prije polaska i na sam dan puta, iznenada se javio vrlo velik broj zainteresiranih studenata, uglavnom mlađih godina, jer Lastavić među izletnicima nije prepoznao „gotovo nikoga“ od svojih starijih kolega.¹⁵⁷

Nije jasan razlog zašto se najviše đaka prijavilo u posljednji čas. Prema Lastaviću polog od 20 kruna za put bio je vrlo povoljan, a budući da je i Lastavić bio među onima koji su „u zadnji tren“ položili polog, vidljivo je da organizatori taj polog nisu ukidali. Dio mađarskog tiska smatrao je da su zagrebački studenti dobili novčanu potporu iz Beča da ih se što više prijavi za put u Beograd, kako bi protumađarska demonstracija ispala što masovnija, što bi odgovaralo austrijskoj strani.¹⁵⁸ Dio bečkog tiska zaista je afirmativno pisao o izletu, te je *Neues Wiener Tagblatt* naveo da zagrebački studenti za izlet imaju potporu „najmjerodavnijih faktora“ Monarhije, te da je velik uspjeh ovog izleta to što Srbija, koja je do prije nekoliko godina prijetila Monarhiji ratom, sada oduševljeno dočekuje njezine državljane.¹⁵⁹ Međutim, puno je vjerojatnije da je odluka većine sudionika da se priključe izletu u zadnji čas bila uzrokovana njihovom impulzivnošću, svojstvenom mladićima.

Razni izvori različito govore o ukupnom broju izletnika u Srbiju. Prema tvrdnji *Hr-*

¹⁵² „Iz hrvatskog sveučilišta“ *Hrvatske novosti*, Zagreb, 11. travnja 1912.

¹⁵³ „Naši djaci u Beogradu“, *Hrvatski pokret*, 23. travnja 1912.

¹⁵⁴ HDA, PRZV, kut. 854, dok. 3825./1914.

¹⁵⁵ Ferdo Šišić, „Bečka vlada i posjeta zagrebačkih univerzitetskih đaka u Srbiju, u aprilu 1912.“, *Riječ*, Zagreb, 1. veljače 1930., 3.

¹⁵⁶ „Izlet hrvatskih sveučilištaraca u Srbiju“, *Hrvatske novosti*, 18. travnja 1912.

¹⁵⁷ Ivan LASTAVIĆ, „Nakon boravka naših djaka u Srbiji“, *Hrvatske novine*, 11. svibnja 1912.

¹⁵⁸ „Hrvatski djaci u Beogradu“, *Hrvatska rieč*, 22. travnja 1912.

¹⁵⁹ „Domaće viesti“, *Riečki novi list*, 26. travnja 1912.

vatskog pokreta neposredno uoči puta bilo je prijavljeno 135 izletnika,¹⁶⁰ a u Beograd je stiglo „oko 150“ đaka.¹⁶¹ Prema brzojavu zagrebačkih studenata upućenog na dan puta beogradskom studentskom društvu *Pobratimstvo* na put je trebalo krenuti 130 studenata u pratnji dvaju profesora. Istog dana, ali kasnije *Pobratimstvu* je stigao brzojav da je broj izletnika narastao na 150, jer su se izletnicima priključili izaslanici s bečkog, praškog i gradučkog sveučilišta.¹⁶² Prema svjedočenju anonimnog sudionika izleta u Beogradu je bilo ukupno 152 izletnika.¹⁶³ Prema tvrdnji tadašnjeg poslanika Monarhije u Beogradu stiglo je „oko 150“ studenata.¹⁶⁴ Prema kasnijoj tvrdnji Oskara Tartaglie u Beograd je stiglo 156 studenata.¹⁶⁵ Prema kasnijoj tvrdnji Ive Jelavića stiglo je 162 izletnika.¹⁶⁶ Prema kasnijoj tvrdnji Janka Baričevića bilo ih je „oko 165“.¹⁶⁷

Unatoč tomu što je austro-ugarski poslanik u Beogradu već 6. travnja 1912. godine obavijestio predsjednika srbijanske vlade o svojoj bojazni da će tijekom izleta „doći do neprijateljskih izgreda protiv Austro-Ugarske“, te ga zamolio da poduzme mjere opreza kako tijekom izleta ne bi došlo do incidenta,¹⁶⁸ hrvatske su vlasti prihvatile tvrdnju *Akademskog odbora za izlet u Srbiju* da je izlet zamišljen „u naučne svrhe“¹⁶⁹ te ga nisu zabranjivale. Hrvatske vlasti nisu ni imale na temelju čega zabraniti taj izlet, jer je u to vrijeme Srbija bila u prijateljskim odnosima s Monarhijom pa ni za prelazak austro-ugarsko-srbijanske granice nije bila potrebna putovnica. „Putovnička obvezatnost“ za prijelaz te granice uvedena je tek koncem 1912. godine, nakon izbijanja napetosti uzrokovanih srbijanskim napadom na Osmanlijsko carstvo.¹⁷⁰

Neposredno nakon dolaska zagrebačkih studenata u Srbiju hrvatske vlasti zauzele su stajalište da se izlet izrodio u „političku demonstraciju uperenu protiv naše Monarhije, koja je prešla granice dopustivosti.“ Ova promjena stajališta prema prirodi izleta nastupila je kada su se u Srbiji zaredali govori zagrebačkih studenata koji su odisali idejom političkog ujedinjenja Hrvata i Srba, kada su zagrebački studenti srbijanskom kralju Petru klicali kao hrvatskom i jugoslavenskom kralju, kada je prilikom sokolske vježbe na Kalemegdanu, priređene u čast gostiju iz Zagreba, mitraljez demonstrativno okrenut prema Zemunu, i kada je u *Pijemontu* objavljen članak kojim se Hrvate otvoreno pozivalo na pobunu protiv Monarhije. Prema mišljenju redarstvenog povjereništva u Zemunu, zagrebački su studenti aktivnim sudjelovanjem u tim događajima nedvojbeno počinili zločin veleizdaje. No, kako nije utvrđena subjektivna krivnja pojedinaca,

¹⁶⁰ „Izlet akademičara u Beograd“, *Hrvatski pokret*, 18. travnja 1912.

¹⁶¹ „Naši sveučilištarcu u Beogradu“, *Hrvatski pokret*, 20. travnja 1912.

¹⁶² „Demonstrativna poseta Hrvata Kragujevcu“, z.r. *Šumadija u prošlosti i sadašnjosti*, Subotica, 1932., 208.

¹⁶³ „Dopis iz Beograda“, *Riječki novi list*, 24. travnja 1912.

¹⁶⁴ F. Šišić, „Bečka vlada i posjeta zagrebačkih univerzitetskih đaka u Srbiju, u aprilu 1912.“, 4.

¹⁶⁵ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 21.

¹⁶⁶ Ivo JELAVIĆ, „Iz pregažene Srbije“, Sarajevo, 1919., 16.

¹⁶⁷ J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 2.

¹⁶⁸ F. Šišić, „Bečka vlada i posjeta zagrebačkih univerzitetskih đaka u Srbiju, u aprilu 1912.“, 3.

¹⁶⁹ HDA, Ostavština Đure Šurmina, „Iz naše borbe za Jugoslaviju“, 155.

¹⁷⁰ HDA, PRZV, kut. 830, dok. 5390/1912.

redarstveno povjereništvo savjetovalo je da se u tom pravcu povede istraga, jer postoji bojazan da bi sudbeni postupak pokrenut samo na temelju dotadašnjih dokaza loše odjeknuo u međunarodnoj javnosti.¹⁷¹

Istraga o navedenim događajima u Beogradu nije provedena, a zagrebački su studenti o njima bili ispitani tek u vezi s atentatom Luke Jukića na komesara Slavka Cuvaja.¹⁷² Naime, među zagrebačkim se studentima tijekom izleta u Srbiji navodno nalazio i Luka Jukić, koji je tom prilikom u Beogradu posredstvom organizacije *Ujedinjenje ili smrt* nabavio oružje, kojim je po povratku u Zagreb pucao u komesara.¹⁷³ Odluka o nepokretanju istrage zbog veleizdajničkih tendencija pokazanih u Beogradu vjerojatno je uslijedila nakon izvješća sveučilišnih profesora Heinza i Milera, koje je hrvatska vlada poslala u pratnji studenata. Oni su 26. travnja 1912. godine izvijestili hrvatske vlasti da nisu niti čuli niti vidjeli da je itko od njima povjerenih studenata učinio ili rekao išta što bi se moglo okarakterizirati kao zločin veleizdaje.¹⁷⁴ Poučene iskustvom zagrebačke veleizdajničke parnice,¹⁷⁵ koja je loše odjeknula u međunarodnoj javnosti, hrvatske vlasti odlučile su zatvoriti oči pred tim događajima.

¹⁷¹ HDA, PRZV, kut. 829, 1822./1912.

¹⁷² J. BARIČEVIĆ, „Zagrebački đaci u Srbiji 1912. godine“, 5. O Jukićevom atentatu na Slavka Cuvaja vidi: J. HORVAT, *Pobuna omladine*, 127 – 139.

¹⁷³ O. TARTAGLIA, *Veleizdajnik*, 55 – 56.

¹⁷⁴ HDA, PRZV, kut. 829, 1822./1912.

¹⁷⁵ O zagrebačkoj veleizdajničkoj parnici vidi: J. ŠTDAK i dr., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914.*, 245 – 248; M. GROSS, „Hrvatska uoči aneksije Bosne i Hercegovine“, ZR, *Istorija XX. veka*, sv. 3., Beograd, 1962., 192 – 208, 223 – 240; Vasilije KRESTIĆ, *Istorija Srba u Hrvatskoj i Slavoniji 1848.-1914.*, Beograd 1995., 489 – 523; Vidi i svjedočenja: Svetozar PRIBIČEVIĆ, *Izabrani politički spisi*, Zagreb, 2000., 227; Adam PRIBIČEVIĆ, „Odlomak iz uspomena“, *Srpsko kolo-narodni kalendar za godinu 1923.*, Zagreb, 1923., 77 – 82; Branka MOLNAR (ur.), *Memoari bana Pavla Raucha*, Zagreb, 2009, 76, 85, 92, 95 – 100; Kosta DRAGOSAVAC, *Uspomene na „veleizdajnički“ proces*, Novi Sad, 1911.

Mislav GABELICA

FIELDTRIP OF ZAGREB STUDENTS TO SERBIA IN APRIL 1912

Summary

Using the existing historical sources, memories of the witnesses, newspaper articles, and the material from the Croatian State Archives in Zagreb, the author studies the mass fieldtrip of Zagreb students to Serbia that took place in the second half of April 1912. The author analyses the importance, cause and effect of this event primarily within the context of the foreign policy of the Kingdom of Serbia, and concludes that the fieldtrip of Zagreb students was directed by the state of Serbia, which was at that time preparing itself for conflict with the Ottoman Empire. It was further ready to enter into conflict with the Austro-Hungarian Monarchy, organising the Yugoslav-oriented Croatian youth into *petu kolonu*. Supported by an official society named *Slovenski jug* (Slavic South) and the terrorist organisation *Ujedinjenje ili smrt* (Unity or Death), with which it cooperated during the preparation for the conflict with the Ottoman Empire, the state of Serbia established in Belgrade a youth club named *Narodno Ujedinjenje* (National Unity), which was intended to become the central organisation of the Yugoslav Nationalist Youth in the Monarchy. The fieldtrip of Zagreb students was organised in order for them to meet the persons, as well as official and non-official Serbian institutions that stood behind this club; and further, in order to convince them of the club's respectable power, which should guarantee the realisation of its programme. It was only then that in Croatian lands of the Monarchy, club chapters were established; according to the claims made by their members, they were – apart from being of propagandistic nature – also intended for terrorist activities that were dictated from the centre in Belgrade.

Keywords: Kingdom of Serbia; *Slovenski jug* (Slavic South), *Ujedinjenje ili smrt* (Unity or Death); *Narodno Ujedinjenje* (National Unity); Yugoslav Nationalist Youth.